

TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE BİTKİ VE HAYVANLARIN EVCİLLEŞTİRİLMESİNİN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

SOCIO-ECONOMIC EFFECTS OF DOMESTICATION OF PLANTS AND ANIMALS IN THE HISTORICAL PROCESS

Ahmet Yurtseven¹

¹Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ahmetyurtseven59@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7751-3486

MAKALE BİLGİSİ

Anahtar Kelimeler

Tarım İnkılabı, Erken Tarım,
Yerleşik-Çiftçi

Jel Kodları:

N00, Q1, Z00.

Makale Geçmişi:

Başvuru Tarihi: 18 Ekim 2023
Düzeltilme Tarihi: 16 Kasım 2023
Kabul Tarihi: 14 Aralık 2023

ARTICLE INFO

Keywords

Agricultural Revolution, Early
Agriculture, Sedentary-Farmer

Jel Codes:

N00, Q1, Z00.

Article History:

Received: 18 October 2023
Received in revised form:
16 November 2023
Accepted: 14 December 2023

ÖZET

Tarihte ilk besin üretimi, Bereketli Hilal bölgesinde yaşayan toplayıcı ve avcı toplulukları tarafından başlatılmıştır. Yabani bitki ve hayvanların insanın denetimine geçmesi sonucunda tarım toplumları süratle büyümüştür. Bu da nüfus artışına sebep olmuş; ortaya çıkan iş gücü ve geliştirilen zirai tekniklerle elde edilip silolarda depolanan artı ürün de tarım sektörü dışındaki sektörlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bereketli Hilal bölgesi, toplayıcı ve avcı toplumlarının yiyecek üretmeye başlaması, ilk yerleşim yerlerinin kurulması, yiyecek kaynaklarının çeşitlendirilmesi, topluluklar arasında takasın başlaması, hayvanların ehlileştirilerek besiciliğe geçilmesi, nüfus artışının yaşanması, güvenli ve teşkilatlı bir hayat tarzının ortaya çıkması, kasaba şehirleriyle medeniyete geçiş yapılması, pek çok yeniliklerin önünün açılması gibi tarihte ilklerin yaşandığı bölgedir. Zirai faaliyetin çeşitli sanatlar ile birlikte gelişmesiyle gıda güvenliğine kavuşan insanların yiyecek alışkanlıkları değişmiş, et, süt, süt ürünleri tüketimi artmış, açlık ve kıtlık problemi ortadan kalkmış, kalıcı evler inşa edilmiş, mimari yapılar oluşmuş, güvenliği sağlamak için askeri teşkilat ve devlet gibi kurumlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

ABSTRACT

The first food production in history was initiated by gatherer and hunter communities living in the Fertile Crescent region. As a result of wild plants and animals coming under human control, agricultural societies have grown rapidly. For this reason, population growth has occurred; The surplus product obtained by the emerging workforce and developed agricultural techniques and stored in silos has paved the way for the development of sectors other than the agricultural sector. Fertile Crescent has been the region where many firsts have taken place in history, such as the beginning of producing food by the gatherer and hunter communities, the establishment of the first settlements, diversification of food sources, the beginning of barter between communities, the domestication of animals and the transition to livestock breeding, population growth, the emergence of a safe and organized lifestyle, the transition to civilization with town cities, paving the way for many innovations. With the development of agricultural activity along with various arts, the food habits of people achieving food security has changed, the consumption of meat, milk and dairy products has increased, the problem of hunger and famine has been eliminated, permanent houses have been built, architectural structures have been formed, and some institutions such as the military organizations and the states have begun to establish and emerge in order to ensure security.

Atf vermek için / To cite: Yurtseven, A. (2023). Tarihi süreç içerisinde bitki ve hayvanların evcilleştirilmesinin sosyo-ekonomik etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12, 105-111. DOI: 10.58627/dpuiibf.1377916

Üretim faaliyetinin temel aktörlerinden olan insanoğlu, her gün tüketimde bulunarak gerek kol gücü ve gerekse de zihni çalışmalarıyla iktisadi faaliyete katılmaktadır. Böylece iktisadi faaliyet içerisinde bulunan insanlar, ekonominin konusunu oluşturmaktadırlar. Ancak insanların gerek toplayıcılık ve gerekse de avcılık dönemlerinde, doğada hazır olan bitki ve hayvani besinlerden gıda ihtiyacını karşılamaları, üretici olarak değil de tüketicisi olarak değerlendirilmiştir (Kuyucuklu, 1985: 4). İlk iktisadi merhalede son döneminde bitki üretmeye başlamalarıyla birlikte insanların tarım hayatı başlamış, belli bir süreçten sonra insanların ve hayvanların ihtiyacı olan bitki, hayvan ve orman mahsullerinin üretildiği yerler başlıca tarım alanları haline gelmiştir (Aktan, 1978: 3).

Kelime olarak, “ekin ekme” ve “yetiştirme” anlamına gelen ziraat, araziden ekilerek, işlenerek faydalanılması faaliyetidir (Mutçalı, 1995: 356). İnsanların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yaptıkları etkinlikler denilebilecek iktisadi faaliyetlerin temelini oluşturan tarım / ziraat, tabii kaynakların kullanılarak, orijinal mahiyette malların istihsalidir (Aktan, 1978: 150). Böylece insanlar için son derece gerekli ve faydalı olan bitki ve hayvan neslinin devamı sağlanmaktadır. Çiftçi önce toprağı ekilecek hale getirdikten sonra bitki tohumlarını toprakla buluşturmakta ve büyüyüp olgunlaşmasının ardından da bu bitkileri hasat etmektedir. Emek yoğun bir tarihi süreçte bitki üretimi ile başlayan çiftçilik faaliyeti, hayvan üretimi ile devam etmiş ve gıda sanatları, köylü el sanatları, ihtimar denen fermentasyon sanatları ile gelişmesini tamamlamıştır (Aktan, 1978: 152).

İnsanın yaşayabilmesi için temel ihtiyaçlarından birisi besindir. Besin ihtiyacının karşılanması tarihte insanlar tarafından yakın çevrede kimi bitki ve meyvelerin günlük olarak toplanması şeklinde başlamış ve uzun zaman da aynı şekilde devam etmiştir. Toplama şeklinde başlayan besin elde etme yolu, zamanla avlanmanın eklenmesiyle genişlemiş ve insanlar tarafından bitki üretilmesine kadar da hiç değişmemiştir. İnsanların kimi bitki ve tahılları ekmediği halde hasat etmesi demek olan toplayıcılık, en eski besin elde etme şeklidir. İlk insanların günlük gıda ihtiyacını karşılamaya yönelik bir faaliyet olan toplayıcılık, ilk ekonomik faaliyettir. Bu bakımdan ilk insanlar tüm mesailerini, tabiatın kendilerine sunduğu çeşitli bitkileri, kökleri, yumruları ve meyvelerden oluşan menüsünü aramakla geçirmişlerdir. Tarihi seyri içerisinde günümüze gelinceye kadar insanların topraktan toplayıcılık dışında faydalanma şekilleri arasında av ve balıkçılık, ilkel ziraat, geçimlik tarım, uzmanlaşmış tarım da bulunmaktadır (Özçelik, 2005: 7).

Toplayıcılık, av ve balıkçılık yaptığı zaman diliminde insanlar, yoğun olarak hayatı kolaylaştırıcı kimi aletleri ağaçtan sonra taştan da üretmişlerdir. Tarihin bu karanlık döneminde yaşanan sürece, yoğun olarak kullanılan maddenin adından dolayı Taş Devri denilmektedir. Ayrıca yazının bilinmediği ve bu sebeple hiçbir şeyin kaydının tutulmadığı söz konusu döneme, tarihçiler tarafından tarih öncesi dönem adı da verilmektedir. Bu dönem, hayatı kolaylaştırmak için kullanılan aletlerin çeşitliliğine göre kendi içinde alt dönemlere ayrılmıştır. Yaklaşık olarak 2 milyon yıl sürdüğü sanılan Taş Devri, günümüzden yaklaşık 10.000 yıl öncesine kadar devam etmiştir (Soylu, 1973: 27; Güvenç, 1979: 161). Yazının Sümerler tarafından M.Ö. 3200 yılında keşfedilmesiyle birlikte bütün medeniyet tarihinin binde ikisinden azını kapsayan tarihi dönemler başlamış ve bu fevkalade tarihi olayın gerçekleşmesiyle bu süreç devam etmiş, daha sonra İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ ve Yakınçağ şeklinde adlandırılarak zamanımıza gelmiştir.

Bu çalışmada, insanın topraktan faydalanma şekillerinden bitki yetiştirme ve hayvanları ehlileştirerek, evcilleştirmeye geçmesi ile bu durumun sosyo-ekonomik hayata etkileri üzerinde durulacaktır. Çalışmada betimleyici anlatım yöntemi kullanılmış olup çeşitli kaynaklardan faydalanılarak konu işlenmiştir.

1. TARİH ÖNCESİ DÖNEMDE UYGULANAN AV YÖNTEMLERİ VE AV TEKNİKLERİ

Tarih öncesi dönemde yaşamış insanlar, hayatta kalmak ve temel besin ihtiyaçlarını giderebilmek maksadıyla en uygun avlanma yollarını ve yöntemlerini bulmuşlar ve geliştirmişlerdir. Avcı toplulukları tarafından oldukça uzun bir süre sonunda elde edilen ve geliştirilen söz konusu yöntemlerin kimisi gizli kimisi de doğrudan saldırı şeklindeki uygulamalarla devam ettirilmiştir. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda ulaşılan bilgilere göre, tarih öncesi dönemde geliştirilmiş olan çeşitli avcılık tekniklerinden bazıları şunlardır (Siddiq, 2019: 54-65):

- ✓ Yabani hayvanları canlı olarak yakalayabilmek için “yemleme”,
- ✓ Toynaklı hayvan sürülerini ateş çubukları kullanarak uçuruma doğru kovalamak suretiyle “hayvan düşürme”,
- ✓ Hayvanların içerisine düşmeleri için 4-7 m arası genişlikte ve birkaç metre derinlikte olan “çukur tuzağı”,
- ✓ Göze çarpmayan yapıların yakınlıklarına yaklaşan hayvanları avlamak için, mesela hendek gibi “küçük boyutlu kalıcı veya hareket ettirilebilen yapılar”,
- ✓ Taş ya da dallardan bir “V” veya huni şeklinde iki uzun duvarın kavuştuğu dar ve yuvarlak alan veya çukur olan “çöl uçurtması”,
- ✓ Bitkilerin liflerinden ya da ağaç kabuklarından yapılan iplerle hazırlanan “doğal ip tuzakları”,
- ✓ İki tarafındaki kapıları içeri giren tavşan gibi küçük memeli hayvanın yeme dokunmasıyla kapanan “Kutu tuzak”,
- ✓ Kuşları yakalamak için “Yapışkan zambak tuzağı”,
- ✓ Yuva hayvanlarını avlamak için “Duman tuzağı”,
- ✓ Çayır ve mera yangını çıkartarak “Yangın avı”,

✓ “Takipçilik avı” vb.

2. YERLEŞİK HAYAT ÖNCESİNDE YAŞAM

Buzul döneminin sona ermesinden sonra, tahminen M.Ö. 12.000-10.000 yıllarında Avrasya'da iklim ılımanlaşmaya ve büyük buz kütleleri erimeye başlamıştır. Eriyen buzulların ardından ormanlık alanlar genişlemeye ve otlak alanlar da hızlı azalmaya başlamıştır. Kitlesel yok oluşların yaşanmaya başladığı söz konusu dönemde, megafauna denen iri otçulların kuzeye çekilenleri hayatlarına devam etmiş, yaşadıkları yerlerde kalmayı tercih eden megafaunalar ise yok olmaktan kurtulamamışlardır (Güvenç, 1979: 178-179).

İklim değişikliği sonucu ortaya çıkan kuraklıklardan sadece insanlar değil, tüm canlılar etkilenmiştir. Başlayan kuraklıkla beraber gerek insanların ve gerekse hayvanların hayat alanları daralmış, yaşayacakları temel yerler vahalar, suya yakın ve yiyeceği bol olan yerler olmuştur. Bilhassa megafaunanın kuzeye çekilmesiyle avcılarının, küçük av hayvanlarını avlamaya yönelmeleri sonucunda küçük av hayvanları azalmış ve insanlar tekrar besin toplamaya yönelmişlerdir (Soylu, 1973: 28).

Yaşanan kuraklığın bitki örtüsünü adeta yok etmesinden dolayı av hayvanları büyük oranda azalmış, ırmak boyları, deltalar ve göl kenarları gibi alanlar insanların yeni hayat alanları olmuştur. Bu ara kurak iklime uygun bir bitki çeşidi olan yabancı tahıllar temel besin maddesi haline gelmiş ve yabancı tahıl devşiriciliğinin temel üretim şekli olarak yaygınlık kazanmasıyla yabancı tahıl, su ve kara avcılığının önüne geçmiştir. Buzul Çağı sonrası Orta Doğu topraklarında mevcut olan flora ve faunaya uygun genelleşmiş bir toplayıcı-avcı geçim tarzı ortaya çıkmıştır. Yay ve köpeğin desteği ile erkekler küçükbaş hayvan avcılığında uzmanlaşırken, kadınlar özel bir toplayıcılık olarak da nitelenebilen yabancı tahıl devşiriciliğinde uzmanlaşmayı başarmışlardır. Toplayıcılığın uzmanlaşmış bir şekli olan yabancı tahıl devşiriciliği/toplayıcılığı da Mezolitik dönemin başlangıcından birkaç bin yıl sonra, yani günümüzden 13 bin yıl öncesine tarihlenmektedir (Şenel, 2006: 239; İznik, 2020: 8).

Havaların ısınmasından sonra mağaraları terk edip, genelde su kenarlarında geçici barınaklar yaparak belli bir süre kalmaya çalışan topluluklar, kendilerine yetecek miktarda besin maddesi temin ederek, yabancı tahılları stok yapmaya yöneldikleri gibi, kimi topluluk da bazı meyveleri, et ve balıkları da kurutarak saklamaya çalışmıştır. Genelde yaşanan kuraklığın bitki örtüsünü de yok etmesi yanı sıra vahalar gibi sınırları mahdut alanlarda yaşamaya çalışan topluluklara mensup avcılarının sürekli avlanmaları sebebiyle av hayvanları büyük oranda azalmıştır. Ayrıca Mezolitik dönemde, otoburların avlanmaları sırasında, koku alma duyusu oldukça fazla olan köpek ile insanlar arasında kendiliğinden bir yaklaşma başlamıştır. Kısa süre sonra da avcı ve köpek arasında gelişen anlaşma ve dayanışma ortamı da köpeğin evcilleştirilmesini sağlamıştır (Güvenç, 1979: 178-179).

Kurak iklime uygun bir bitki çeşidi olan yabancı tahılların toplanması ve taşınması sırasında etrafa dökülenlerin vakti gelince yeşererek filizlenmesi, insanların dikkatlerini yoğunlaştırdığı konulardan biri olmuştur. Evcilleştirme öncesi denen bu süreçte insanlar, tecrübeleri sonucunda kurutularak, taşınabilme ve saklanabilme özelliği olan tahıllar üzerinde karar kılmışlar ve söz konusu tahılları evcilleştirmeye başlamışlardır. Elde edilen deneyimler sayesinde Bereketli Hilal Bölgesinde yabancı bitkilerin evcilleştirilmelerini öğrenen insanlar, zamanla tahılların iri taneli, dayanıklı ve iklim şartlarına uygun olanlarını çoğaltmayı başarmışlardır (Ertuğ, 2016: 3/11).

Bitki üretme çalışmalarından insanların başarılı sonuçlar alarak üretim sürecine başlamaları, Epi-Paleolitik Dönem'in sonlarına rastlamaktadır. Epi-Paleolitik Dönem, Paleolitik dönem ile muhtemelen 10.000 yıl önce başladığı tahmin edilen Neolitik dönem arasındaki zaman aralığıdır (İznik, 2020: 8). Epi-Paleolitik Dönemin başlangıcı, 20-22.000 yıl önce Yakın Doğu coğrafyasında etkili olmuştur. Son buzul döneminin sonuna gelindiğinde yeryüzünde su seviyeleri yükselmiş, dereler nehirlerle dönüşmüş, ormanlık alanlar yeşermiş ve kıyı alanları tamamen kaybolmuştur. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde azalan kara parçaları insanlar tarafından değerlendirilerek bitki ve tahıl yetiştirilmesine ağırlık verilmesiyle, kalıcı ya da yarı-kalıcı yerleşim yerleri artmıştır (Sıddiq, 2019: 66).

Bitkilerin evcilleştirilmesi, insanlar tarafından gerçekleştirilen en önemli gelişmelerden birisidir ve ilk defa Yakın Doğu'da gerçekleştirilmiştir. İnsanoglu bitkilerin evcilleştirilmesine günümüzden 12.000 yıl önce vahşi bitki çeşitleriyle başlamış ve M.Ö. 8.500 dolaylarında ilk çift sıralı buğday tarımının yapılmasıyla devam etmiştir. Son zamanlara kadar geçerli olan yaygın kanaat, genel olarak evcilleştirmenin ilk olarak Ürdün Vadisi ve Verimli Hilal'in güneyindeki bölgede gerçekleştirilmiş olduğu ve bu bölgeden kuzeye ve nihayet doğu istikametine doğru yayılmış olduğu şeklindedir (Cahilde, 2001: 56-57; Baskıcı, 1998: 79). Ancak 2000'li yıllardan itibaren yapılan çalışmalarda, tarihte ilk zirai ürünün yetiştirilmeye başladığı yerlerin Filistin-Ürdün topraklarından ziyade Orta-Yukarı Fırat ve Dicle bölgesinin olduğu vurgulanmaktadır (Çıvgın, 2016: 473).

Çiftçilik faaliyetinin kadınlar tarafından başlatılmış bir ekonomik faaliyet olduğu düşünülmektedir. İnsanlık tarihi öncesinden itibaren toplayıcılık işini yürüttükleri için, kadınların bitkiler hakkında geniş bilgiye sahip oldukları bilinmektedir. Çünkü avcılık ve toplayıcılık döneminde kadınlarla erkekler arasında yapılan ilk iş bölümünde kadınlara çeşitli bitki ve meyveleri toplama görevi verildiği bilinmektedir. Bu sebeple tarihin ilk dönemlerinden itibaren kadınlar tabiatla ve bitkilerle yakın temas halinde olduğu için toprağı ve bitkileri daha iyi tanımışlar, toprağı ve bitkilerin yetiştirilme süreçlerini yakından izleme fırsatını bulmuşlardır. Bitkilerin yetiştirilmesi gündeme geldiği zaman da bitkileri ve toprağı daha iyi tanıdıklarından tarımla ilgili ilk denemelerin kadınlar tarafından gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir (Boratav, 1963: 108; Şenel, 1982: 141).

Toplayıcılık faaliyetinin yanı sıra insanların tahminen 1.8 milyon yıl önce planlı geçim stratejisi olarak başlatmış oldukları avcılık, Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik dönemlerde uzmanlaşma seviyelerine ulaşarak devam etmiştir. Avcılık, günümüzden

yaklaşık 12.000 yıl öncesi ile tarihlenen Orta Taş Devri, Epi-Paleolitik ya da Mezolitik Dönem'in sonlarında yavaş yavaş yerleşik hayata geçişin başlamasına kadar temel geçim kaynağı olmasını sürdürmüştür (Sıddiq, 2019: 54).

İnsanoğlunun, evcilleştirme ve ehlileştirme çalışmalarıyla birlikte başlattığı tarım/neolitik inkılabın temel dinamiklerini üç temel başlık altında toplayabiliriz (Baskıcı; 1998: 73-92; Çıvgın, 2016: 464-486). Bunlar; bitkilerin evcilleştirilmesi, hayvanların evcilleştirilmesi ve toprağa yerleşme demek olan yerleşik hayata geçiş şeklinde ifade edilebilir. Ancak hangisinin önce gerçekleştirildiği hala tartışmalara konu olup; öncelik de bölgelere göre farklılık gösterebilmektedir.

Başlangıcında avcılık faaliyeti kadın ve erkek tarafından yapılırken zamanla taşıdığı riskler sebebiyle erkeklerin üzerinde yoğunlaşacağı bir faaliyet olarak belirmiş ve bu doğrultuda gelişimini sürdürmüştür. Zamanla gerek kullanılan araçların ve gerekse avcılık tekniklerinin belli bir seviyeye ulaşmasından sonra avcılıkta uzmanlaşma gerçekleşmiştir. Günümüzden yaklaşık 40.000 yıl öncesinden itibaren başlayan uzman avcı faaliyetleri sonucunda (Kıvılcımlı, 1974: 96), gerileyen toplayıcılık faaliyetleri önemini kaybederek ikinci sıraya gerilemiştir.

Hayvanların evcilleştirilmesine, "evcilleştirme-öncesi hazırlık devresi", yani eti için avlanan hayvanların önce kapalı alanlarda belli bir müddet tutulması ile başlanılmıştır. Önce evcilleştirilmesi düşünülen hayvan sürüsünün uygun vadiye girmeleri sağlandıktan sonra vadinin çıkış yerleri kapatılarak, kapalı alanlarda belli müddet otlatılmak suretiyle davranış değişiklikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tahminen M.Ö. 10.000 yılda başlatılan bu uygulama ile hayvanların daha iyi ayırt edilebilmeleri için, davranış alışkanlıkları takip edilmiş, uysallıkları test edilmiş, insanlara alıştırmış, yönlendirilme çalışmaları yapılmış, otlanırken kendilerini güvende hissetmeleri sağlanmış, güdülmeye yatkın olup olmadıkları anlaşılmış, topluluk halinde yaşamaya alıştırmıştır. Toynaklıların bu şekilde denetim altında tutulma uygulamaları 9. bin yılda Bereketli Hilal'in her yerinde yaygınlaştırılmıştır (Çıvgın, 2018: 1323-1325). Gerçekleştirilen söz konusu uygulamalarla, avcılarının hayvanların uysal ve tehlikesiz olup olmadıkları üzerinde kanaat sahibi olmaları sağlanmış ve denetim daha ileri noktalara taşınarak, hayvanların evcilleştirilme sürecine geçilmiştir.

Evcilleştirme, insanoğlunun çevresindeki canlılarla iyi ilişkiler geliştirmesinin bir sonucudur. Bu bakımdan ilk insanlar için evcil hayvanlardan söz etmek mümkün değildir. Bitkilerin evcilleştirilmelerinde olduğu gibi hayvanların da evcilleştirilmelerine Bereketli Hilal'de M.Ö. 9000'lerde toplumsal yapıları ile ön plana çıkan koyun ve keçilerle başlanmış, sığır ve at ile devam edilmiştir (Clutton-Brock, 1992: 37; Çıvgın, 2018: 1326; Diamond, 2010: 203). Evcilleştirilmiş olan hayvanların tercih edilme sebepleri taşıma, beslenme ve savunma başlıklarında toplanmaktadır. Bu bakımdan evcilleştirilmiş hayvanlardan geçmişte olduğu gibi günümüzde de et süt ve süt ürünleri başta olmak üzere ürün elde edilmesi, binit olarak kullanılmaları ve toprağın sürülmesinde enerji sağlamaları gibi şekillerde pek çok alanda istifade edilmektedir. Ancak ilk olarak evcilleştirilmeye M.Ö. 11.000'lerde savunma maksatlı olarak köpek ile başlanılmış olduğu kabul edilmektedir (Yazgan, 2010: 232). Bu konuda zikredilmesi gereken önemli hususlar; günümüze kadar sadece 14 çeşit hayvanın evcilleştirilebilmesi, hala evcilleştirilmeye aday 148 memeli canlının bulunması (Diamond, 2010: 189, 244), evcilleştirilmiş olan hayvanların tamamının milattan önce evcilleştirilmiş olması ve oran olarak çok aza karşılık gelmesi şeklinde sıralanabilir.

En son evcilleştirilen türün yaklaşık M.Ö. 2500 yıllarında Arap devesi ve çift hörgüçlü deve olduğu bilinmektedir. Hayvanların evcilleştirilme süreçleri başladığından beri çeşitli canlı türleri evcilleştirilmeye tabi tutulmuş ve bu türlerin yaklaşık M.Ö. 8000 ile M.Ö. 2500 yılları arasında evcilleştirilmeleri tamamlanmıştır (Diamond, 2010: 244). Ancak gösterilen bütün çabalara rağmen pek çoğu Avrasya bölgesinde bulunan sadece on dört tür canlının evcilleştirilmesi mümkün olabilmıştır. Evcilleştirilen hayvanların içerisinde en yaygın olanları koyun, keçi, sığır, at ilk sırayı almaktadır. Diğerleri ise deve, eşek, lama, alpaka, reneyiği, manda, yak, bali sığırı ve yaban sığırı gibi hayvanlardır (Çoban, 2017: 554).

Bereketli Hilal Bölgesi'nde yaşayan insanların gerçekleştirmiş olduğu zirai faaliyete gerçek anlam yüklenmesi, Gordon Childe tarafından yapılan değerlendirmelerle başlamıştır. 1920'li yıllarda zor şartların çiftçiliğe geçişte etkili olduğunu vurgulayan Childe, avcı ve toplayıcılık yapan insanların zirai faaliyete geçmelerini 1950'li yıllarda bir inkılab olarak değerlendirmiştir (Özdoğan, 2004: 45-46; Baskıcı, 1998: 78). Ayrıca aynı yıllarda arkeologlar, taş aletlerdeki değişimleri dikkate alarak bu döneme Yeni Taş Devri (Neolitik Devir) adını vermişlerdir (Ertuğ, 2016: 4-11).

3. TARIMIN GELİŞMESİ SONUCU İNSANLIK TARİHİNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞMELER

İnsanlık tarihi başlangıcından beri yeni hayat tarzlarını oluşturarak belli aralıklarla değişim dalgaları yaşanmıştır. Fakat her bir gelişim dalgasının süreci öncesine göre büyük oranda azalmıştır. İnsanlık tarihinin geçirdiği iki büyük dalgadan ilki olan ve bin yıllık bir süreçte gerçekleştirilen tarım inkılabı geçmesine rağmen etkilerini devam ettirmiştir (Toffler, 2008: 16). Kısaca daha gelişmiş bir besin elde etme faaliyeti (Soylu, 1973: 27) veya bitki ve hayvan yetiştiriciliği denebilecek zirai faaliyet, insanlara oldukça geniş imkânlar sunmuş ve pek çok faydalı sonuçların elde edilmesini de sağlamıştır.

Günümüzde gıda stoklarının emniyete alınmasıyla açlık ve kıtlık problemi ortadan kalkmaya başlamıştır. Toplayıcılık ve avcılığa dayanan ekonomik hayat geride bırakılarak, insanlar üretim odaklı bir ekonomik hayat tarzına geçmeye ve bolluk içerisinde yaşamaya başlamıştır. Bu da nüfus artışına sebep olmuş; ortaya çıkan iş gücü ve geliştirilen zirai teknikler sayesinde artı ürün elde edilmiş, silolarda depolanan ürün fazlası da tarım sektörü dışında yönetici, asker, zanaatkâr gibi kesimlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan toplumsal sınıflar da yerleşim yerlerinin kalabalıklaşmasına yol açmış, kısa süre içerisinde çiftçi yerleşim yerleri kasaba ve şehirlere dönüşmüş, neticede şehir devleti ortaya çıkmıştır (Çıvgın, 2018: 1322-1345).

Tarım yapmak, insanların yiyecek alışkanlıklarını ve hayat tarzını değiştirmesine sebep olmuştur. Yaşadığı hayat tarzı gereği küçük gruplar halinde doğal çevrede hareketli bir hayat yaşayan insanlar, zirai faaliyet yapmaya çalıştığı alanların yakınında kalmaya başlamış, bu da yerleşik hayata geçilmesini sağlamıştır. Toprağa bağımlı olsa da doğayı etkileyebilen bir varlık haline gelme, insanın ilkelikten kurtulmasını ve medeni bir varlık haline gelmesini sağlamıştır (Eğilmez, 2015: 21).

Zirai faaliyet yapmaya başlayarak medeniyete adım atmış olan insan, aynı zamanda yaşadığı çevreye de zarar vermiştir. Zahmet çekmeden iş yapmaya çalışan insanlar tarafından, çevre sorumsuzca ve hoyratça kullanılmaya ve tahrip edilen ormanlık alanlarda bahçe tarımı yapılmaya başlanmıştır. Zamanla bahçe tarımından çiftçiliğe geçilse de çevre katliamı hala devam etmektedir. Yapılan araştırmalara göre, söz konusu dönemlerde Bereketli Hilal bölgesinin ve Doğu Akdeniz'in önemli bir kısmının ormanlık alanlar olduğu bilinmektedir. Hatta tarihte denizcilik faaliyetleriyle ön plana çıkan ve günümüzde Filistin, Lübnan ve Suriye topraklarını kapsayan Finike bölgesinin sedir ormanlarıyla kaplı olduğu ve Finikelilerin Akdeniz'in ilk uzman gemicileri ve tüccarları olduğu bilinmektedir (Güran, 2009: 18). Ancak bilhassa zirai faaliyete geçilmesinden itibaren açılan tarım arazilerinin yanı sıra kereste ihtiyacını karşılamak için ormanlık alanlar yapılan tahribatlarla çöle çevrilmiştir (Diamond, 2010: 540-541).

1990'larda tapınak alanı olduğu anlaşılan Göbeklitepe'nin keşfi medeniyetin gelişmesine kapı aralamıştır. Söz konusu mekânda metal teknolojisi yokken avcı ve toplayıcı topluluklar tarafından her biri yaklaşık 50 ton ağırlığında, 4-5 metre uzunluğunda ve her biri el işçiliği ile işlenerek taşocaklarından getirilmiş T şeklindeki yekpare sütunlar bulunmaktadır (Schmidt, 2010: 239-240). Terkedilene kadar en az en az 1400 yıllık bir süre boyunca da insanlar tarafından genelde ayin yeri olarak kullanılmış olan Göbeklitepe'nin planlanmasından son şeklini alana kadar her seviyede pek çok çalışanın emeği bulunmaktadır (Kurt-Göler, 2017: 1107-1108; Sezer, 2023: 413). Bu da, toplayıcı ve avcı topluluklarında yük hayvanlarının henüz ehlileştirilmediği bir dönemde teşkilatlı bir işbölümünün geliştiğini ortaya koymaktadır (Sezer, 2023: 433). Diğer taraftan Göbeklitepe'nin kurulduğu zamanda mevcut topluluk içerisinde uzmanlaşmaların ortaya çıkması ve işbölümün şekillenmesi ile sosyo-ekonomik hayatın belli bir seviyeye ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır (Aksoy, 2018: 1481).

Büyük oranda kas gücüne bağlı olarak başlayan zirai faaliyet çeşitli problemlerle birlikte gelmiştir. Yerleşik hayatı gerektirdiği için ziraatçıların oluşturduğu çevrede pek çok insanın dar bir alanda yaşamaya başlamalarıyla hijyen problemleri gündeme gelmiştir. Çünkü tarımda ağır fiziki çalışma şartlarının çiftçileri çok yorması, hayvanlarla temasın artması, beslenmenin glikoz ağırlıklı olması aynı zamanda sağlık problemlerinin artmasına sebep olmuştur (Aksoy, 2018: 1481).

Besin ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla insanlar tarafından geliştirilmiş olunan ilk ekonomik faaliyet olan zirai faaliyet, kaynakların çeşitli şekillerde idare edildiği ve doğal olarak yetişen bitkilere, mahsullere ve hayvanlara müdahale edildiği bir hayat tarzıdır. Çiftçilik hayat tarzına geçişle birlikte insanlar, gıda güvenliğine kavuşmuşlar ve besin ihtiyaçları için hayvanları sürekli takip etmekten vazgeçerek, onları beslemek suretiyle çok yönlü istifadeye başlamışlardır (Eğilmez, 2015: 21).

Zirai faaliyete başlanmasıyla birlikte insanlar, ürünlerini çeşitli şekillerde değerlendireceği mutfak ürünleri üretmeye ve geliştirmeye başlamıştır. İnsanlar ilk başlarda taşlardan üretmeye başladığı kap kaçak önce kilden üretmeye başlamış, daha sonra madenlerin keşfedilmesinden sonra da başta bakır olmak üzere çeşitli madenleri işleyerek devam etmiştir (Eğilmez, 2015: 19- 23; Aksoy, 2018: 1482).

Evcilleştirilen hayvanlardan sadece et tüketiminde faydalanılırken, Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik dönemden itibaren hayat kalitesini artıran bir gelişme olarak süt ve süt ürünlerinin üretimi için faydalanma da ön plana çıkmıştır. Bereketli Hilal bölgesinde başlayıp gelişen hayvan yetiştiriciliğinin, Anadolu'dan Avrupa'ya doğru geçmesi ve yayılmasında koyun ve keçinin etkisi büyük olmuştur. Söz konusu dönemde gerçekleşen bir diğer önemli gelişme ise, hayvan gücünden faydalanılmaya başlanmasıdır. Zirai faaliyette hayvan gücünden faydalanılmaya başlandığı dönemlerde sabanın icat edildiği sanılmaktadır. Zirai sektörün ilk icatlarından olan sabanın, Sümerler tarafından M.Ö. 4.000'li yıllarda kullanıldığı kayıtlar arasındadır. Kısaca M.Ö. 4.000'li yıllardan itibaren hayvan, tarımda iş gücü bir parçası olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Aksoy, 2018: 1487).

Tarım inkılabı sonrasında zirai faaliyetin belli bir ivme kazanmasının sonucunda ortaya çıkan gelişmelerden birisi insanlık tarihinin en önemli keşifleri arasında sayılan yazıdır. Önce belli işaretlerle başlayan yazı, daha sonra kimi işaretlerle resimlerin belirli sistem halinde kullanılmaya başlamasıyla M.Ö.3200'lü yıllarda Sümerler tarafından keşfedilmiştir. Bu sebeple yazı, zirai faaliyet yapan Sümerler'in elde ettikleri ürünlerin hesaplarının tutulması çalışmaları karşısında insanlık tarihine bırakmış oldukları değerli bir mirastır. Tarihi çağların başlangıcı olan yazıyla birlikte sözlü kültürün yanına yazı da eklenecek, mevcut bilgilerin ve tecrübelerin kuşaktan kuşağa aktarılması daha sağlıklı hale gelmiştir. Yapılan araştırmalar ve incelemeler, insanoğlunun en önemli buluşlarından olan yazı sayesinde metinler halinde nesilden nesile eksiksiz olarak aktarılmaktadır (Özby, 2005: 67-74).

4. SONUÇ

Tarım inkılabıyla birlikte yerleşik hayata geçme gayretleri gösteren topluluklar ve yaşanan kuraklığın bitki örtüsünü adeta yok etmesi av hayvancılığı büyük oranda azalmasına sebep olmuştur. Bu dönemde kurak iklime uygun bir bitki çeşidi olan yabani tahıllar temel besin maddesi haline gelmiş ve yabani tahıl devşiriciliği temel üretim şekli olarak yaygınlık kazanmıştır. Başarıyla geçirilen bir ön hazırlık devresinden sonra kısa sürede bitki yetiştirilmesi öğrenilmiştir. Bitki yetiştirilmesinin öğrenilmesiyle birlikte ilkel insan toplulukları zirai faaliyete geçişleri artarak devam etmiştir. Toplayıcılık ve avcılıktan tamamen vaz geçilmemiş, fakat bu faaliyetler azalma sürecine girmiştir.

Hayvanların evcilleştirilmesine, tarımın yan ürünü olan, bol bulunan, kolay zapt edilebilen ve otlarla beslenen koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlarla başlanması, evcilleştirme faaliyetine önce bitkilerden başlanıldığına işaret etmektedir.

Nesiller boyunca devam eden avcılıkları süresince farklı hayvan türleri hakkında bilgi sahibi olan avcı toplulukları, avcılık yöntemlerini geliştirdikleri gibi ahşap, taş ve kemik malzemeler kullanarak, mızrak gibi çeşitli av aletlerini de üretmişlerdir. Gerek üretim sürecinin başlaması ve gerekse teknolojiye yaşanan gelişmelerle, geçim şeklinde ivme kazanılmıştır.

Ziraat/tarım, insanoğlunun faaliyette bulunduğu en eski sektörler arasında yer almaktadır. İnsanlar zirai faaliyete toplayıcı olarak başlamışlardır. Toplayıcılık faaliyeti yaparken göçebe bir hayat tarzını devam ettirmiş olan insanlar, göçebelikten zirai faaliyete geçerek yerleşik hayat tarzını sürdürmüşlerdir. Yerleşik hayat ise kişilerin bakış açılarına göre değişebilen pek çok olumlu ve olumsuz konuları da gündeme getirmiştir. Çiftçiliğe başlanmasıyla birlikte insanoğlu, göçebeliğe mahkûm olmaktan kurtulmuş, toprağa bağlı hayata ve ilk defa kalıcı meskenlere kavuşmuştur. Artı ürün üretilerek ihtiyaç halinde tüketilmek üzere silolarda depolanmaya başlanmıştır. Yaşanan gelişmelerle nüfus artmaya, sosyal hayat canlanmaya ve çekirdek aileden geniş aileye geçişler hızlanmıştır. İnsanlar birbirlerine karşılıksız yardım yaparken, ücretlendirmeye giden süreç başlamış, kullanılacak her şeyin bir bedeli ortaya konulmuş, kimi eşyaların sahiplenilmesiyle birlikte mülkiyet konusu gelişmiştir. Bilhassa toprak mülkiyetinin gündeme gelmesinden itibaren çevreye zarar verme sürekli artarak, günümüze kadar devam etmiştir. Çevreye verilen zarardan ise çevreyle ilişkisi olan her canlı etkilenmektedir. Hatta yaşanan iklim değişikliklerinde insanın doğaya vermiş olduğu zararın büyük etkisinin olduğu sanılmaktadır.

Zirai inkılapla birlikte insanların yiyecek alışkanlıkları, hayat tarzları da değişmiştir. Avcı-toplayıcı toplulukların yaşadıkları hayat tarzı küçük guruplar halinde yaşamayı gerektirirken, bitki ve hayvan yetiştiriminin öğrenilmesinden sonra insanlar, sürekli ilgi ve bakım gerektiren bahçesine yakın yerde yaşamaya başlamışlardır. Zamanla zirai faaliyetten geniş olarak faydalanmaya başlayan insanoğlu, bilgi birikimi ve tecrübelerini artırması neticesinde toplumların büyük kesimi yerleşik hayata geçerek tarım toplumunu oluşturmuşlardır. Zirai faaliyete geçilmesinden itibaren de göçebe toplulukları sürekli azalma eğilimine girerken, yerleşik hayatı seçen topluluklar da köyleri ve kasabaları oluşturmuşlardır. Belli bir alanda sürekli büyüyen gurupların yaşamlarıyla birlikte sağlık, güvenlik, çevre vb. problemler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü döneme göre insanlar, tarım inkılabı sonrasında kaynaklardan daha fazla faydalanmaya ve günlük ihtiyaçların ötesinde artı ürün elde etmeye başlamışlar, gerek bitkiler ve gerekse de hayvanların arzı konusunda belli bir yöntem oluşturmuşlar, bol ve güvenilir besin kaynakları elde ederek, açlığa ve kıtlığa karşı tedbirler geliştirmişlerdir.

Tarım, siyasi ve sosyo-ekonomik pek çok gelişmenin ve keşiflerin başlangıcıdır. Günümüzde kullanılan pek çok araç ve gereçlerin ilk nüvelerinin üretilmesi tarım inkılabı sürecinde gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan çeşitli meslekler yine bu süreçte ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bakımdan insanların sosyo-ekonomik hayatını derinden etkilediği için birçok çalışmada tarımdan bir şekilde söz edilmektedir. Hatta toplumların gelişmesinden söz edilirken, mutlaka tarım inkılabına vurgu yapılmaktadır. Yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte toplumlar önce köyleri, daha sonra kasaba ve şehirleri meydana getirerek şehirleşmeyle birlikte devletleşme sürecini de başlatmışlardır. Bütün bu süreçler yaşanırken toplumların siyasi, sosyal ve ekonomik organizasyonları gelişme sürecine girmiştir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazar çalışmanın tümünü tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, B. (2018). "Üretim Ekonomisi ve Toplumsal Altyapı: Neolitik ve Kalkolitik Çağlar", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ANARSAN Sempozyumu Özel Sayısı, Cilt 11 Sayı 2, ss 1475-1495.
- Aktan, R. (1978). Türkiye İktisadi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara.
- Boratav, Ç. (1963). "İlkel Toplumlar da Besin Elde Etme Faaliyetleri", Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, Sayı: 1, ss. 99-113.
- Baskıcı, M. (1998). "Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 53, S. 1, ss. 73-94.
- Cahilde, G. (2001). "Kendini Yaratan İnsan İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi", Çeviren; Filiz Ofluoğlu, Varlık Yayınları, Sayı: 597, İstanbul.
- Çıvgın, İ. (2016). "Bereketli Hilal'de Bitki Evcilleştirme Sürecini Etkileyen Faktörler: İklim, Doğal Çevre ve Kültürlerarası Karşılaşmalar (MÖ. 11000 – 7000)", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt.8 Sayı.17. ss. 463-488.
- Çıvgın, İ. (2018). "Bereketli Hilal'de Hayvan Evcilleştirme Sürecinin Evrimi Ve Kültürlerarası Karşılaşmalar (MÖ. 10000 – 7000)", Social Sciences Studies Journal (SSSJ) Vol:4 Issue:16 pp:1322-1349.
- Diamond, J. (2010). Tüfek, Mikrop ve Çelik. Ülker İnce (çev.). Tübitak Popüler Bilim Kitapları: Ankara.

- Eğilmez, M. (2015), Makro Ekonomi Türkiye'den Örneklerle, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ertuğ, F. (2016). "Bitkileri Evcilleştirdik ve Giderek Onlara Bağımlı Hale Geldik" / Arkeobotanik #tarih.
- Güçer, L. (1976). İktisat Tarihi Ders Notları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Güvenç, B. (1979). İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- İznic, E. (2020). "Anadolu'nun Tarih (Yazı) Öncesi Dönemleri", (Ed.) K. Köroğlu, Eski Anadolu Tarihi, (3-29), Anadolu Üniversitesi Yayını Eskişehir.
- Clutton Brock, J. (1992). "Yaban Hayvanları Nasıl Evcilleştirildi?", New Scientist, 15 Şubat 1992'den kısaltarak çev.. Ergin Korur, Bilim ve Teknik, TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları. 37-39.
- Kıvılcımlı, H. (1974), Tarih Yazıları, Tarih ve Devrim Yayınları, İstanbul.
- Kurt, AO-Göler, ME. (2017), "Anadolu'da İlk Tapınak: Göbeklitepe", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 21 / 2. ss. 1107-1138
- Kuyucuklu, N. (1985). İktisadi Olaylar Tarihi, İ.Ü. Siyasi Bilimler Fak. Yayını, İstanbul.
- Özçelik, A. (2005), Tarım Tarihi ve Deontolojisi, A.Ü. Ziraat Fakültesi Eğitim Araştırma ve Güçlendirme Vakfı Yayınları, Ankara.
- Özbay, M. (2005). Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), (2), 67-74.
- Özbek, M. (2007), Düünden Bugüne İnsan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Özdoğan, M., (2004). Neolitik çağ-neolitik devrim-ilk üretim toplulukları kavramının değişimi ve "Braidwoodlar, TÜBA-AR 7,43-51.
- Schmidt, C. (2010), "Göbekli Tepe-The Stone Age Sanctuaries New Results Of Ongoing Excavations With A Special Focus On Sculptures And High Reliefs", Documenta Praehistorica XXXVII. DOI: 10.4312/dp.37.21
- Serdar M. (1995). Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayını, İstanbul.
- Sezer, D. S., "Göbeklitepe Üzerine Bir Değerlendirme: "Kutsal Alan", "Hiyeroglif", "Şölen", "İşbirliği" ve Diğerleri", OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 5/2. ss. 413 - 450.
- Sıddıq, A.B. (2019), Tarihöncesi Toplumlarda İnsan-Hayvan İlişkisi ve Orta Anadolu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Faunası, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Soylu, G. (1973). "Anadolu'nun Prehistorik Devirlerinde Avcılık İzleri", Antropoloji, (08), Ankara
- Şenel, A. (1982). İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Şenel, A. (2006). Kemirgenlerden Sömürgelelere İnsanlık Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Toffler, A. (2008). Üçüncü Dalga Bir Fütürist Ekonomi Analizi Klasığı, (Çev.: Selim Yeniçeri) Koridor Yayıncılık, İstanbul.
- Yazgan, Ü. Ç. (2010). "Tarihi Süreçte Toplum-Çevre İlişkileri ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı", EJournal of New World Sciences Academy, Volume: 5, Number: 1.